

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ТА ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 159.9

ХОМУЛЕНКО Тамара Борисівна

*доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри
практичної психології Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди*

НАЙЧУК Вікторія Віталіївна

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри
соціальних дисциплін Вінницької філії Київського інституту бізнесу та
технологій*

РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття відображає основні передумови та теоретичні положення дослідження естетичного сприйняття та розвивальної програми, спрямованої на формування і розвиток у молодших школярів естетичного сприйняття. Дана характеристика структури естетичного сприйняття, особливостей його реалізації. Наведено результати дослідження динаміки модально-специфічної пам'яті в процесі розвитку естетичного сприйняття молодших школярів. Розвивальна програма, спрямована на розвиток естетичного сприйняття у молодших школярів може бути використана у практиці психологів освіти.

Ключові слова: *естетичне сприйняття, синестезія, сприйняття форми, формоутворення, естетичні емоції, модально-специфічна пам'ять.*

Актуальність дослідження. Сьогодні Україна взяла курс на «людино-центровану» стратегію освіти. Даний курс вимагає зосередженості всіх представників сфери освіти на всебічному розвитку особистості: інтелектуальному, духовному, творчому.

Сучасні програми і технології, які розробляються і впроваджуються педагогами і психологами в систему шкільної освіти, в переважній більшості центровані на розвитку

пізнавальних процесів школяра (пам'яті, увазі, мисленню) за рахунок зниження (а часто – ігнорування) значущості розвитку творчої сфери особистості дитини. Даний аспект відображений у роботах Б.М. Теплова, П.М. Якобсона, О.О. Мелік-Пашаєва, В.О. Моляко та інших.

У роботах сучасних дослідників як основний чинник естетичного розвитку дитини розглядається естетичне сприйняття. Дослідники стверджують, що залучення дітей до естетичного сприяє не лише духовному і творчому розвитку, а впливає на інтелектуальну і особистісну сферу дитини.

Вивчення явища та психологічних особливостей естетичного сприйняття має безумовне значення для розробки ефективної системи естетичного розвитку особистості, позитивно впливає на світогляд і духовний світ людини, самостійність мислення, розвиває творчі здібності, підвищує рівень пізнавальних процесів.

Незважаючи на значимість вивчення впливу формування і розвитку естетичного сприйняття на особистість школяра в цілому, дана проблема розглядається в більшості досліджень в контексті вивчення сприйняття естетичних образів, предметів мистецтва (Б.М. Теплов, Н.О. Ветлугіна, О.О. Мелік-Пашаєва, Т.Г. Казакова, Н.О. Органова, О.М. Торшілова та інші) [9; 11]. Незважаючи на значний розвиваючий потенціал, сьогодні не існує єдиної концепції естетичного сприйняття, єдиного визначення її структури та факторів. Естетичне сприйняття являє собою основну категорію естетичної діяльності, що представляє собою складну комплексну здатність, а не елементарний процес відображення навколишньої дійсності. У зв'язку з цим, в процесі вивчення естетичного сприйняття, необхідним є прийняття до уваги особливих явищ і процесів, в які дана здатність інтегрована.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі узагальнення існуючих концепцій і підходів до розуміння явищ естетичного сприйняття та естетичної діяльності, ми зупинилися на визначенні останньої як духовно-практичної діяльності

людини, заснованої на процесі формоутворення, метою якої є гармонізація особистості, світу та їх взаємовідносин [12].

Традиція вивчення явища естетичного сприйняття відходить в історію античних і середньовічних досліджень: спочатку до даної проблеми зверталися стародавні та середньовічні філософи, естетики, психологи (Піфагор, Платон, Вітелло, Фома Аквінський, Кант, В. Ворінгер, К. Белл, Р. Фрай і інші). Наступним важливим етапом становлення вивчення даної проблеми був ХХ століття, коли естетичне сприйняття знову привернуло увагу дослідників (О.М. Леонтьєв, П.Я. Якобсон, М.С. Каган, Р. Арнхейм, Е. Нойман, М. Дессуар, Ю.П. Крупник, Б.П. Юсов та інші) [1; 2].

Причиною уваги з боку сучасних дослідників є визначення естетичності форми як найбільш ефективного способу інтерпретації подібності естетичних смаків і закономірностей естетичного сприйняття. Особливе місце ідея форми як носія естетичного зайняла в концепціях дизайну та технічної естетики.

Естетичне сприйняття є специфічну форму людської діяльності, яка залежить від певних соціальних умов, рівня освіченості, національної приналежності, впливу середовища і т.д. На підставі вивчення досліджень естетичного сприйняття, доцільним вважаємо у його структурі виділити три основні компоненти: здатність до чуття форми, емоційність естетичного сприйняття і здатність до межсенсорного сприйняття (синестезії).

Здатність до чуття форми найбільш докладно представлена в роботах О.М. Торшілової [12], включає в себе здатність сприймати, надавати значення формі за допомогою уяви та емпатії. Отже, відчуття форми являє собою когнітивно-емоційну здатність, аспект пізнання особистістю світу в процесі пізнавальної, творчої, комунікативної, поведінкової діяльності.

Як позначалося раніше, у структурі естетичного сприйняття виділяють особливе специфічне явище – здатність до синестезії. Найбільш докладно дане явище розглянуто в дослідженнях

Б.М. Галєєва, В.П. Глухова, В.В. Левицький, Г. Браєма, О. Хавьєра, С. Барона-Коєна та інших [10].

В результаті вивчення особливостей явища синестезії в різних психологічних дослідженнях, особливу увагу ми приділили роботам Б.М. Галєєва, який визначав синестезію як норму людської психіки, як соціальний, культурний феномен [3]. На підставі аналізу та узагальнення існуючих психологічних досліджень з проблеми синестезії, ми дійшли висновку, що необхідно розрізняти два основних типи явищ, що позначаються одним терміном «синестезія». Перший тип є тим біологічним феноменом – аномальними синестетичним порушенням, другий – прояв асоціативних відчуттів, притаманних більшості людей як психологічна норма.

Як ми зазначали раніше, крім здатності до сприйняття форми і синестезії, в структурі естетичного сприйняття слід виділити емоційний аспект естетичного сприйняття [9]. Даний компонент закладений в естетичному об'єкті, що сприймається, займає особливе місце в процесі відображення людиною дійсності. В основі емоційності естетичного сприйняття лежить здатність до сприйняття гармонії і краси.

Естетичне сприйняття являє собою складний процес, який реалізується на декількох рівнях, що включають в себе систему певних процесів і явищ:

1. Перцептивний. На відміну від простого процесу чуттєвого сприйняття, процес естетичного не спрямований тільки на безпосереднє споглядання, а являє собою процес активної духовно–пізнавальної діяльності.

2. Емоційний. Емоції в процесі естетичного сприйняття представляють собою складну систему різних елементарних емоційних реакцій, ідей, образів, що виникають у свідомості особистості в процесі реалізації естетичного сприйняття.

3. Продуктивний. Даний рівень характеризується складною системою, що включає послідовність певних естетичних процесів і категорій: у процесі сприйняття і емоційної оцінки виникають певні естетичні уявлення (закріплені в образі результату сприйняття естетичного об'єкта), на основі яких

формується естетичне враження (пам'ять, оцінка та закріплення у свідомості естетичних уявлень). У процесі комбінування з естетичними почуттями, створюється мобілізуючий вплив на психофізіологічні процеси людини, стимуляція його активної пізнавальної та творчої діяльності.

Оскільки в основі дослідження лежить гіпотеза про особливу роль естетичного сприйняття у розвитку всіх сфер життєдіяльності особистості, доцільним було визначити вплив розвитку естетичного сприйняття на пізнавальні процеси школяра.

Особливу роль у психологічних дослідженнях особливостей пізнавальної сфери молодшого школяра відводять пам'яті – пізнавальному процесу, який визначає онтогенетичний розвиток сприйняття, мовлення, мислення людини, включений у всі рівні діяльності (П.П. Блонський, С.П. Бочарова, П.І. Зінченко, О.О. Смирнов та інші).

Особливу увагу в процесі дослідження ми приділили проблемі модально-специфічної пам'яті. Модально-специфічна пам'ять у більшості досліджень розглядається як проста форма пам'яті, що є попередня словесно-логічної (П.І. Зінченко, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, О.О. Смирнов). Однак, подібне обмеження сфери вивчення даного виду пам'яті є упущенням, оскільки модально-специфічна пам'ять має перевагу як в ефективності процесів засвоєння і зберігання, так і в обсязі і міцності фіксації інформації, позитивно впливає на розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра, про що прямо або побічно свідчать психологічні дослідження.

Спираючись на уявлення С.П. Бочарової про те, що пам'ять є базовою підсистемою діяльності, що забезпечує функціонування її сенсорних, інтелектуальних, творчих блоків, ми припустили, що модально-специфічна, образна пам'ять безпосередньо пов'язана з естетичним сприйняттям, що було підтверджено в результаті емпіричного дослідження і контрольного експерименту.

Емпіричне дослідження, проведене нами, було спрямоване на визначення рівня естетичного сприйняття молодших

школярів, показників модально-специфічної пам'яті, а також визначення можливих зв'язків між показниками пам'яті і компонентів естетичного сприйняття.

Для діагностики нами були сформовані два блоки методик. У блок «Образна пам'ять» увійшли: матеріали з тестів, розроблених Т.Ю. Аскоченського, І.А. Бонк, І.Ю. Матюгіна для визначення обсягу довільного запам'ятовування тактильної інформації; методика «9 фігур» для визначення обсягу зорової пам'яті; методика «Заучування 10 слів» О.Р. Лурії для визначення обсягу довільного запам'ятовування слухової інформації з відстроченим відтворенням.

Використання перерахованих методик дозволило визначити рівні довільної зорової, слуховий і тактильної модально-специфічної пам'яті у молодших школярів.

Другий блок «Естетичне сприйняття» включив методики з авторської програми діагностики естетичних здібностей О.М. Торшилової, спрямовані на визначення показників структурних компонентів естетичного сприйняття: методики «Гілки» і «Матіс», спрямовані на визначення рівня здатності до почуття форми; методики «Малюма і текет», «Гучний-тихий» з метою визначення рівня здатності до синестезії; методика «Слова» для визначення рівня емоційно-естетичного прагнення дитини до нового в житті і діяльності.

Крім того, з метою визначення особливостей естетично емоційної оцінки різних видів естетичної діяльності (художньо-творчої, художньо-технічного, художньо-рецептивної та художньо-практичної) була застосована методика «Кольорова діагностика емоцій», методичною основою якої є кольорово-асоціативний тест, а в якості стимульного набору використовується восьмиколірна таблиця М. Люшера.

В результаті діагностики ми визначили, що для дітей молодшого шкільного віку на середньому рівні характерний прояв всіх компонентів естетичного сприйняття: здатності до чуття форми, синестезії, а також емоційності естетичного сприйняття.

Дослідження відмінностей між віковими показниками естетичного сприйняття у молодших школярів показало, що здатність дітей до почуття форми з віком знижується. Здатність дітей сприймати і вибудовувати зоровий ряд має нестабільний характер в умовах стихійного розвитку, що, можливо, пов'язано з організацією навчання. Крім того, в результаті дослідження було визначено, що діти з віком емоційно вище оцінюють тільки ті види естетичної діяльності, з якими стикаються безпосередньо в процесі навчання. За порівняння показників естетичного сприйняття за статевою характеристикою, у дітей молодшого шкільного віку не виявлено значущих відмінностей у порівнянні показників згідно з їх статі.

Що стосується рівня модально-специфічної пам'яті, для більшості дітей молодшого шкільного віку слухова і зорова пам'ять характеризується середнім і високим рівнем розвитку, тактильна пам'ять у переважній більшості школярів представлена низьким рівнем розвитку. Крім того, було виявлено, що модально-специфічна пам'ять в молодшому шкільному віці має переважно полімодальний характер, що проявляється у більшості школярів у вигляді комбінації слухової і зорової видів пам'яті, які розвинені на середньому і високому рівні. У результаті проведення порівняльного аналізу рівня зорової, слухової і тактильної пам'яті у хлопців молодшого шкільного віку була виявлена відсутність значущої різниці в показниках модально-специфічної пам'яті: рівень розвитку слухової, зорової або тактильної пам'яті не залежить від статі молодшого школяра.

Кореляційний аналіз отриманих даних вказує на наявність зв'язків між показниками здатності до синестезії і чуття форми з показниками емоційної оцінки різних видів естетичної діяльності (особливо, художньо-творчої, художньо-технічного та художньо-рецептивними видами естетичної діяльності). На основі отриманих результатів, було зроблено припущення, що естетичне сприйняття зумовлює не тільки рівень загального естетичного розвитку дитини, але може позитивно впливати на

рівень розвитку модально-специфічної пам'яті молодших школярів.

У процесі дослідження було визначено наявність зв'язків між показником слухової модально-специфічної пам'яті і показниками здатності до почуття форми, здатності до синестезії, емоційно-естетичної оцінки художньо-творчої, художньо-рецептивної та художньо-практичної естетичної діяльності.

Крім того, в результаті кореляційного аналізу було визначено наявність зв'язків між показником зорової модально-специфічної пам'яті і показниками почуттів форми, емоційно-естетичної оцінки художньо-технічного та художньо-рецептивної естетичної діяльності. Це імовірно вказує на той факт, що розвиток здатності молодших школярів до сприйняття, оцінки та надання значення формі, а також підвищення рівня емоційної оцінки естетичної діяльності сприяє підвищенню зорової пам'яті. В результаті кореляційного аналізу, був виявлений зв'язок між показником тактильної модально-специфічної пам'яті і показниками синестезії, емоційно-естетичної оцінки художньо-творчої, художньо-рецептивної естетичної діяльності. Можливо, рівень тактильної пам'яті може бути підвищений за рахунок розвитку здатності до синестезії, емоційно-естетичної оцінки художньо-творчої діяльності.

Отримані в результаті емпіричного дослідження результати вказали на правомірність висунутої гіпотези важливої ролі естетичного в розвитку пізнавальних процесів школяра – зокрема, у розвитку модально-специфічної пам'яті. Для підтвердження висунутих припущень, нами була розроблена і реалізована розвиваюча програма, спрямована на формування і розвиток основних компонентів естетичного сприйняття.

На першому етапі формувального експерименту була проведена попередня діагностика випробовуваних контрольної та експериментальної груп з метою визначення рівня естетичного сприйняття та рівня модально-специфічної пам'яті молодших школярів.

На другому етапі дослідження була реалізована розвивальна програма, в якій брали участь лише школярі, що входили до експериментальної групи. Програма розвитку естетичного сприйняття молодших школярів, реалізується в три етапи: «Когнітивний», «Емоційний», «Діяльнісний». Метою першого етапу є розвиток основних когнітивних процесів молодшого школяра. Даний етап підрозділяється на дві стадії. Вправи першої стадії покликані забезпечити учасникам зацікавленість у досягненні позитивних результатів, позитивне ставлення до організатора, а також готовність до роботи в групі. На другій стадії реалізується комплекс вправ, спрямованих на розвиток процесів сприйняття, пам'яті, уваги, мислення. Метою третьої стадії першого етапу є формування здатності до чуттєвого сприйняття об'єктів.

Другий етап – «Емоційний» – включає в себе вправи, спрямовані на формування здібностей до усвідомлення власних емоцій, розуміння емоцій оточуючих людей, а також особливих естетичних переживань. Також включає в себе кілька стадій. Перша стадія спрямована на ознайомлення з особливостями власних емоційних реакцій, дається інформація про їх вплив на життєдіяльність та взаємовідносини з навколишнім світом. Друга стадія другого етапу спрямована на формування безпосередньо естетичних емоцій.

Третій етап розвивальної програми спрямований на оволодіння учасниками теоретичними та практичними навичками трансформації естетичних об'єктів. Включає: першу стадію, спрямовану на формування умінь і навичок трансформації естетичних об'єктів, а також другу стадію – стимулюючу усвідомлення результативності участі в розвивальній програмі для забезпечення активного застосування отриманих знань та вмінь у навчальній діяльності молодших школярів.

З метою підтвердження розвивального ефекту розробленої програми, нами було проведено контрольне дослідження, згідно з результатами якого були визначені вищі показники за всіма компонентами естетичного сприйняття по експериментальній групі порівняно з контрольною (табл. 1), що підтверджує ефективність

запропонованої розвивальної програми з розвитку естетичного сприйняття у дітей молодшого шкільного віку.

Таблиця 1

**Середні значення показників естетичного сприйняття
експериментальної та контрольної груп
після впровадження розвивальної програми**

Показники	Групи досліджуваних		t	p
	Контрольна	Експериментальна		
Здатність до синестезії	2,95±0,94	4,75±0,96	-5,95	0,0001
Здатність до чуття форми	6,65±1,66	7,8±1,57	-2,24	0,03
Емоційно-естетична оцінка художньо-творчої естетичної діяльності	3,1±1,58	4,4±1,23	-2,89	0,006
Емоційно-естетична оцінка художньо-практичної естетичної діяльності	3,6±1,27	4,9±1,11	-3,42	0,001
Емоційно-естетична оцінка художньо-рецептивної діяльності	3,45±1,66	5,2±1,47	-3,51	0,001

У результаті порівняння показників слухової, зорової, тактильної пам'яті, отриманих в результаті трьох діагностик (до реалізації розвиваючої програми, відразу і через три місяці після реалізації програми) окремо у експериментальній та контрольній групах, нами були отримані результати, що вказують на особливості динаміки кожного з видів модально-специфічної пам'яті.

У результаті порівняння показників ми визначили, що рівень слухової пам'яті в учасників контрольної групи не зазнав істотних змін протягом формуючого експерименту. Рівень слухової пам'яті учасників експериментальної групи після впровадження розвивальної програми значно підвищився, а результат повторної діагностики, проведеної через три місяці після закінчення розвиваючої програми, показав її довгострокову ефективність.

Динаміка рівня зорової модально-специфічної пам'яті школярів контрольної групи характеризується незначним підвищенням. Для експериментальної групи характерно більш помітне підвищення рівня зорової пам'яті після участі молодших школярів у розвиваючій програмі, але відмінності між результатами експериментальної та контрольної груп, отриманими протягом формування експерименту, не досягають рівня статистичної значущості. Рівень тактильної пам'яті учасників контрольної групи характеризується поступовим зниженням, на відміну від показників експериментальної групи, в якій відзначається значне підвищення рівня тактильної пам'яті відразу після впровадження розвивальної програми і через три місяці після її закінчення.

Результати формування експерименту підтвердили ефективність впливу естетичного сприйняття на розвиток пізнавальних процесів – модально-специфічної пам'яті.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Система засобів розвитку естетичного сприйняття молодших школярів може бути втілена у розвивальній програмі, яка складається з когнітивного, емоційного і діяльнісного етапів. Мета когнітивного етапу полягає у загальному розвитку основних когнітивних процесів в учнів молодшого шкільного віку. Емоційний етап спрямований на формування здібностей до усвідомлення власних емоцій, розуміння емоцій інших людей, а також особливих естетичних переживань. Діяльнісний етап має за мету опанування учасниками теоретичними та практичними навичками трансформації естетичних об'єктів. Одержані в ході контрольного дослідження дані доводять ефективність запропонованої програми, яка

підтверджена значними позитивними зрушеннями у показниках структурних компонентів естетичного сприйняття молодших школярів, що брали участь у програмі. Цілеспрямований розвиток естетичного сприйняття позитивно вплинув на його основні параметри.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми естетичного сприйняття та його потенціалу щодо сприяння розвитку пізнавальних процесів школярів. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні особливостей естетичного сприйняття, а також його впливу на розвиток пізнавальних процесів та особистісних характеристик школярів різних вікових груп.

Список використаних джерел

1. Боров Ю.Б. Эстетика / Ю.Б. Боров. – 4-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1988.— 490 с.
2. Бычков В.В. Эстетика: Учебник / В.В. Бычков. – М. : Гардарики, 2004. — 556 с.
3. Галеев Б.М. Влияние нормативной эстетики на изучение синестезии. Системно-синергетическая парадигма в культуре и искусстве (матер.симп.) / Б.М. Галеев. – Таганрог: ТГРУ, 2004.
4. Каган М.С. Морфология искусства: Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств / М.С. Каган. – Л., 1972. – 440 с.
5. Коваленко О. Барви та відтінки / О. Коваленко // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 11–13.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 123 с.
7. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников: Учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов / Б.Т. Лихачев. – М. : Просвещение, 1985. – 175 с.
8. Лихачев Б.Т. Критерии эстетического отношения школьников к действительности и искусству / Б.Т. Лихачев. – М. : Сов. Педагогика, 1983. – №6. – С. 52–57.
9. Найчук В.В. Синестезия как норма. Исследование синестезии младших школьников / В.В. Найчук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(9), Issue: 19, 2014. – pp.149–152.
10. Найчук В.В. Особливості естетичного сприйняття як особливої форми естетичної діяльності / В.В. Найчук // Вісник ХНПУ. – Серія

«Психологія». – Випуск 45. – Частина II. – Харків: ХНПУ, 2013. – С. 151–158.

11. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М. : Изд-во АПН СССР, 1961. – 87 с.

12. Торшилова Е.М. Развитие эстетических способностей детей 3 – 7 лет (теория и диагностика) / Е.М. Торшилова, Т.В. Морозова. – Деловая Книга, 2001. – 141 с.

13. Эко У. Эволюция средне вековой эстетики / Умберто Эко. – «Азбука–классика», 2004. – 39 с.

Т.Б. Хомуленко, В.В. Найчук

РАЗВИТИЕ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПРИЯТИЯ В МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Статья отражает основные предпосылки и теоретические положения изучения эстетического восприятия развивающей программы, направленной на формирование и развитие у младших школьников эстетического восприятия. Дана характеристика структуры эстетического восприятия, особенностей его реализации. Представлены результаты исследования динамики модально-специфической памяти в процессе развития эстетического восприятия младших школьников. Развивающая программа, направленная на развитие эстетического восприятия у младших школьников может быть использована в практике психологов образования

Ключевые слова: эстетическое восприятие, синестезия, восприятие формы, формообразование, эстетические эмоции, модально-специфическая память.

T. Khomulenko, V. Naychuk

DEVELOPMENT OF AESTHETIC PERCEPTION OF YOUNGER STUDENTS

This article describes the main prerequisites and theoretical foundations of the program of the development younger students' aesthetic perception. The author acquaints with concept and characteristics of aesthetic perception, its composition and implementation features. The results of the study of the dynamics of modal-specific memory in the process of development of aesthetic perception of the younger students are set. Developing program oriented to development of the younger schoolchildren's aesthetic perception may be applied in the work of the general educational institution practical psychologists.

Keywords: aesthetic perception, synesthesia, form perception, formation, aesthetic emotions, modal-specific memory.

Надійшла до редакції 21.06.2015 р.